

Registro Nr. 2621

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR. 97 (SA)

VARNIŲ MAGDEBURGIJA

ВОРНЕНСКАЯ МАГДЕБУРГИЯ

TVIRTINAMŲJŲ IR EINAMŲJŲ REIKALŲ AKTŲ KNYGŲ APYRAŠAS NR. 1

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1720-1775 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJS ARCHYVAS
PAŽYMA APIE VARNIŲ MAGDEBURGIJOS FONDA NR. 97 (SA)

2019-03-13 Nr. A7-17

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Lietuvos miestų istorijos tyrinėjimui vienu iš svarbiausių šaltinių yra savivaldos institucijų aktų knygos. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau LDK) savivaldą turėjo tik miestai, gavę Magdeburgo teisę. Šis XIII a. sudarytas vokiečių feodalinės teisės rinkinys, dar vadinamas „Saksų veidrožiu“ (lotynų k. *Speculum Saxonicum*), tapo pavyzdžiu daugumos Lenkijos karalystės ir LDK miestų vidaus valdymo tvarkai. Magdeburgo teisė garantavo miestiečiams tam tikrą nepriklausomybę nuo valdovo, bažnytinės hierarchijos ir galingų feodalų, bei atleido juos nuo valstietiškų prievolių. Miestiečiams pagal šią teisės sistemą buvo suteikta galimybė rinkti tarybas (magistratus), kurie tvarkė miesto išdo ir teismo reikalus, taip pat amatininkų organizacijas (cechus) ir pirklių susivienijimus (gildijas).

Varniai yra vienas iš seniausių Žemaitijos miestelių, turintis savivaldos tradicijas. Dabartinių Varnių miestelio teritorija XIII a. buvo vadinama Medininkais. Karų su kryžiuočiais metu čia stovėjo svarbi gynybinė pilis. Pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose ji minima 1314 m. Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikoje“. Tai buvo pasakojimas apie kryžiuočių žygį į Medininkus ir prie Lūksto ežero įvykusias kautynes, kuriose vokiečių riteriai patyrė pralaimėjimą.¹

1417 m. Konstancos bažnytinio susirinkimo sprendimu buvo įsteigta Žemaičių vyskupija. Jos vyskupu buvo konsekruotas Vilniaus katedros klebonas Motiejus iš Trakų. Vietą vyskupijos centrui atvykęs į Žemaitiją parinko Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas. Kadangi šiame krašte nebuvo nei vieno miesto, didysis kunigaikštis Vytautas „Medininkų srityje paskyrė gana tinkamą miestui, Varniais vadinamą vietovę, ir jiems suteikė Medininkų vardą“.² Ši valda amžiams tapo bažnytine nuosavybe, priklausiusia Žemaitijos vyskupams.

Per Varnius teka Varnelės upelis. 1417 m. dešinėje šio upelio pusėje įsikūrė Žemaičių vyskupijos centras, kurį imta vadinti Medininkais. Nuo 1421 m. čia pastatyti: medinė katedra, kanauninkų pastatai, buvo suformuota vyskupo rezidencija.³ Po to kai XV a. vid. buvo iškasta nauja upelio vaga, sujungusi abu Varnelės kilpos galus, vyskupo dvaras su katedra atsidūrė dirbtinėje saloje. 1469 m. prie katedros buvo atidaryta mokykla.

---

¹ PERMINAS, Stasys; *Varnių miesto istorijos fragmentai*// Žemaičių žemės žurnalas, 2004 m. Nr. 3. p. 6-7.

² *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*// sudarė Jan Fijałek i Władysław Semkowicz, Kraków, 1948, T. 1, p. 102, Nr. 71.

³ VALANČIUS, Motiejus; *Raštai* – Vilnius, 1972 T. 1, p. 222.

1416 m. kairėje Varnelės pusėje buvo pastatyta viena iš pirmųjų Žemaitijoje katalikų bažnyčių - Šv. Aleksandro parapijinė bažnyčia. Prie jos ėmė kurtis miestelis, kuris pavadintas Varniais. Šio miestelio gyventojai aptarnavo vyskupo dvaro ir kapitulos poreikius.

Varnių istoriją tyrinėję mokslininkai (E. Rimša, E. Meilus) laikosi nuomonės, kad toks svarbus religinis centras negalėjo būti įsteigtas jokių teisių neturinčioje gyvenvietėje. Tad galima teigti, kad 1417 m. didysis kunigaikštis Vytautas po žemaičių krikšto ir vyskupijos įsteigimo jos sostinei Medininkams (Varniams), kaip dvasiniam ir politiniam centrui suteikė miesto teises.⁴ Nors neišliko jokių rašytinių dokumentų, tyrinėtojai mano, kad tai galėjo būti Kulmo teisė. Kulmo teisė - tai Kryžiuočių ordino sudarytas teisinių aktų rinkinys, reglamentuojantis Prūsijos savivaldžių miestų vidaus tvarką bei jų gyventojų ir ordino administracijos santykių normas.

1491 m. Žemaitijos vyskupas Martynas patvirtino Medininkams (Varniams) tikėtina dar didžiojo kunigaikščio Vytauto suteiktas Kulmo miesto teises. Nors pačios vyskupo Martyno privilegijos neišliko, šio akto egzistavimą patvirtina Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau LVIA) dokumentų kolekcijoje rastas XV-XVIII a. Varnių privilegijų sąrašas, sudarytas 1791 m.⁵ Jame minima 1491 m. Martyno privilegija, kuria jis Medininkams (Varniams) „suteikė teisę pagal ankstesnes privilegijas teisti“ - tai yra turėti savo teismą, nepriklausomą nuo vyskupo dvaro teismo.

Apie XV-XVI a. Varnių miesto savivaldos veiklą beveik nieko nežinoma. Nėra žinių nei apie jo senąsias aktų knygas nei apie išrašus iš jų, įrodančius savivaldos institucijų funkcionavimą. XVI a. pab. Medininkai buvo galutinai pervadinti į Varnius, o Medininkais buvo vadinama tik ta miesto dalis, kurioje stovėjo katedra, rezidenciniai vyskupo, prelatų ir kanauninkų rūmai, rokitų vienuolyno špitalė. 1600 m. vasario 20 d. Žemaičių vyskupas Melchioras Giedraitis patvirtino Varniams visas turėtas privilegijas. 1621 m. pirmą kartą minimas miesto burmistras Jonas Gintila.⁶

1635 m. kovo 14 d. Žemaičių vyskupo Jurgio Tiškevičiaus prašymu Varniai iš karaliaus Vladislovo IV Vazos gavo Magdeburgo teisę.⁷ Ši data laikoma oficialia savivaldos Varniuose atsiradimo pradžia. Nuo tada savivalda čia veikė be pertraukos iki XVIII a. pab., o miestui suteiktos valdovų privilegijos buvo daug kartų tvirtinamos Žemaičių vyskupų. 1636 m. tai padarė Jurgis Tiškevičius, 1670 m. - Kazimieras Pacas, 1711 m. - Jonas Mikalojus Zgierskis, 1737 m. Jozafatas Mykolas Karpis, 1741 m. - Antanas Dominykas Tiškevičius, 1762 m. - Jonas Dominykas Lopacinskis.

1635 m. karaliaus Vladislovo IV Vazos privilegijoje taip pat pirmą kartą buvo aprašytas ir nupieštas miesto herbas. Kadangi išliko tik šios privilegijos nuorašas, kuriame nėra Varnių miesto

⁴ RIMŠA, Edmundas; *Šv. Jurgis Varnių miesto sfragistikoje ir heraldikoje*// Žemaičių praeitis, 1995, T. 4, p. 31.

⁵ LVIA. F. 1282. Ap. 1, B. 9359, l. 1.

⁶ GENIENĖ, Zita; *Varniai XVII amžiuje*// Žemaičių praeitis. Varnių konferencijos medžiaga, Vilnius, 1990. p. 112.

⁷ *Lietuvos Metrika (LM)*. Knyga Nr. 111, l. 315v-316.

herbo piešinio, galima nustatyti tik pagrindines jo figūras. Valdovas užrašė: „o dėl didesnio to Varnių miesto papuošimo suteikiame jiems herbą arba antspaudą, kaip čia, šioje mūsų privilegijoje, yra nupieštas – šventą Jurgį ant žirgo su skydu, smeigiantį ietimi po žirgo kojomis šliaužiantį drakoną. Tą antspaudą įstaiga (magistratas) gali naudoti visuose viešuose reikaluose ant išrašų, ištraukų ir visokių kitų miesto bylų ir raštų.“⁸ Manoma, kad šio herbo pasirinkimą tuo metu įtakojo tai, kad Šv. Jurgis buvo vyskupo J. Tiškevičiaus globėjas.

1636 m. sausio 15 d. vyskupo Jurgio Tiškevičiaus privilegijoje Varniams, įrašytoje į Žemaičių pilies teismo knygą, buvo apibrėžti svarbiausi miesto vidaus valdymo pagrindai: nustatyta pareigūnų rinkimo tvarka, nurodyta, kad miestiečiai turi išgrįsti Turgaus aikštę, kurioje privalo pastatyti rotušę ir joje įrengti laikrodį. Mieste buvo leista kiekvieną antradienį rengti turgus ir dvi muges į metus: nuo Šv. Petro (birželio 29 d.) – savaitinę, o nuo Švč. Mergelės Marijos gimimo dienos (rugsėjo 8 d.) - dvisavaitinę.⁹

Vyskupo J. Tiškevičiaus privilegijoje taip pat buvo nustatytos naudojimosi miesto žeme taisyklės: „skelbiame juos [miestiečius] turint tikrą viso kilnojamo ir nekilnojamo turto nuosavybę.“ Miestiečiams suteikiama teisė savo turtą parduoti, įkeisti, palikti pagal testamentą ir kt. „išsaugant mūsų [vyskupo] tiesioginę dominiją ir jų vasalitetą“. Varnių miestiečiai buvo atleisti nuo visų įsipareigojimų išskyrus inventoriuje nurodytą žemės rentą. Jiems buvo leidžiama pirkti ir parduoti miesto žemę tik su magistrato (miesto tarybos) žinia, įrašant aktus į jo knygas. Vyskupo dvaro administracija prižiūrėjo, kad miestiečiai be jos leidimo neparduotų miesto žemės nemiesticiumi ir kad nebūtų tuščių sklypų.¹⁰ Taigi galima tvirtinti, kad net Varniams gavus Magdeburgo teisę, jų savivalda buvo ribota ir priklausoma nuo vyskupo valdžios.

Varnių miesto nuostatai buvo įrašyti 1637 m. Žemaitijos vyskupo valdų inventoriuje. Iš nuostatų aiškėja, kad miestas tuo metu dar neturėjo rotušės, nebuvo užvestos magistrato knygos.¹¹ Joms saugoti miestiečiai turėjo pasigaminti geležimi kaustytą skrynią. Pagal inventorių Varnius sudarė vyskupo dvaras, kapitula su katedra ir miestelis su Šv. Aleksandro bažnyčia. Jame buvo 70 sklypų su 82 gyvenamaisiais namais, kurie telkėsi prie Turgaus aikštės, Aleksandro gatvės, Kražių ir Kaltinėnų kelių.¹² Minimos visos 82 namų savininkų pavardės. Iš viso tuo metu čia galėjo gyventi apie 500 žmonių.

XVII a. vid. Turgaus aikštė buvo išgrįsta lauko akmenimis, o prie dalies namų buvo įrengti grindiniai su vandens nutekėjimo grioviais. Varniuose veikė dvi karčemos, o per muges dar trys asmenys papildomai prekiavo svaigalais. Rašytiniuose šaltiniuose paminėti du burmistrai - Jonas

⁸ Lietuvos Metrika (LM). Knyga Nr. 111, l. 315v-316.

⁹ LVIA. F. 285. Ap. 1. B. 50 (Gor. Nr. 14547). l. 465-466v.

¹⁰ KRYŽEVIČIUS, Vincas; Lietuvos privilegijuotieji miestai. XVIIa. antroji pusė – XVIII a. – Vilnius, 1981, p. 52.

¹¹ Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (LNB) rankraščių skyrius. PR-311. p. 722-733.

¹² GENYS, Jonas; Varnių raida iki XVII a. pabaigos// Žemaičių praecitis, 1995, T. 4, p. 26.

Stanislovičius Volskis ir Jonas Rafanovičius, tai pat raštininkas, pirklys, stalius, kalvis, odadirbys, puodžius, siuvėjas ir kt. amatininkai.¹³

XVII a. pr. Varniai tapo žymiu kontrreformacijos centru. 1622 m. čia buvo įkurta kunigu seminarija. Kanauninkas Mikalojus Daukša Varniuose parengė spaudai pirmasias lietuviškas knygas išleistas LDK: 1594 m. – „Katekizmą“, 1599 m. – „Postilę“, o Motiejus Strijkovskis, globojamas vyskupo Melchioro Giedraičio, parašė ir išleido pirmąją spausdintą LDK istoriją – „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kroniką“. Čia taip pat įvairiais laikotarpiais veikė jėzuitų, rokitų, pijorų ir misionierių vienuolynai. Rokitų vienuolyne buvo špitolė, kur jie gydė ir slaugė žmones su negalia - aklius, kurčėnbylius, sergančius epilepsija, psichinėmis ir venerinėmis ligomis, globojo našlaičius ir gimdyves.

1655-1656 m. Varniai labai stipriai nukentėjo per ATR karą su švedais, taip pat dėl vėliau kilusių maro epidemijos ir bado. Šių įvykių padariniai akivaizdžiai matosi 1662 m. inventoriuje. Iš 1637 m. Varnių inventoriuje paminėtų 82 gyventojų pavardžių 1662 m. įrašytos tik 23. Pagal šio inventoriaus duomenis miestelyje buvo 76 sklypai, iš jų 35 užstatyti, 7 pastatai sudegę, 14 tuščių, 4 laisvi nuo mokesčių užstatyti. Varnių gyventojų, pagal istoriko E. Meilaus paskaičiavimus lyginant su 1637 m., sumažėjo maždaug dviem šimtais.¹⁴

Beveik visi miestiečių namai buvo mediniai, todėl Varniai dažnai kentėjo nuo gaisrų. 1680 m. kilo didžiulis gaisras, kurio metu sudegė 61 miestiečio namas, rotušė, katedra ir kiti pastatai.¹⁵ Gaisras aplenkė tik pietinę miesto dalį, Šv. Aleksandro bažnyčią ir kleboniją. 1680-1691 m. Žemaičių vyskupo Kazimiero Paco lėšomis naujoje vietoje buvo pastatyta nauja baroko stiliaus mūrinė katedra.¹⁶ Jos rūsiuose yra palaidota keletas garsių žemaičių vyskupų ir prelatų. Sudegusios katedros vietoje 1725 m. buvo pastatyta Šv. Trejybės bažnyčia.

1703 m. balandžio 25 d. karalius Augustas II savo privilegija leido Varniuose kiekvieną ketvirtadienį rengti turgų, į kurį leista atvykti ir užsienio pirkliams.¹⁷ Šią privilegiją aprobavo (patvirtino) Žemaičių vyskupas Jeronimas Krišpinas-Kiršenšteinas.

XVIII a. pr. kilęs Šiaurės karas, badas ir maras neaplenkė ir Varnių. 1710 m. miestelyje iš 300 čia ankščiau gyvenusių žmonių beliko tik 30.¹⁸ 1713 m. iš viso čia liko tik 20 sklypų, iš jų tik 13 užstatytų.¹⁹ Miestiečiai tais metais turėjo sumokėti vyskupui 147 kapas lietuviškų grašių činšo

¹³ MEILUS, Elmantas; *XVII-XVIII a. Varnių gyventojai pagal inventorių duomenis// Žemaičių praeitis*, 1995, T. 4, p. 45-63.

¹⁴ Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (LNB) rankraščių skyrius. F.93. B. 2019. L. 1-35.

¹⁵ LVIA. F.525. Ap. 8. B. 628. l. 3-4.

¹⁶ PERMINAS, Stasys; *Varnių miesto istorijos fragmentai// Žemaičių žemės žurnalas*, 2004 m. Nr. 3. p. 3.

¹⁷ MEILUS, Elmantas; *Lietuvos miestų, miestelių steigimo ir turgų bei prekybinių privilegijų (XVII a. antroji pusė – XVIII a.)// Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*. Vilnius, 1988, p. 74-75.

¹⁸ LVIA. F.1671. Ap. 4. B. 294. l. 31.

¹⁹ LVIA. F.525. Ap. 8. B. 1485. l. 52-53.

mokesčio. Be čišo jie į valstybės išdą dar mokėjo propinacijos arba svaigalų mokesį. Varniškiai buvo atleisti nuo lažo ir kitų prievolių vyskupo dvarui bei teisiami atskirame miesto teisme.

Svarbiu šaltiniu tyrinėjant XVII-XVIII a. Varnių savivaldos įstaigų, jų pareigūnų veiklą ir funkcijas yra Varnių magdeburgijos aktų knygos, saugomos LVIA fonde Nr. 97 (SA). Aktų knygų dokumentai apima tik nedidelį 1720-1775 m. laikotarpį.

Pagal 1635 m. Varniams suteiktą Magdeburgo teisę jo magistratą (tarybą) sudarė burmistras (lenkų k. *burmistrz*), jo pavaduotojas - viceburmistras (*viceburmistrz*), du tarėjai (*radcy*) ir miesto raštininkas (*pisarz miejski*). Magistrato pareigūnus rinkdavo vietos sueigoje iš miestiečių tarpo, o po rinkimų jie prisiekdavo. 1720 m. dokumentuose minimi Varnių miesto tarybos pareigūnai: burmistras Andrius Micevičius, tarėjai Jurgis Kulevskis ir Jurgis Jankevičius, raštininkas Simonas Grabovskis.²⁰

Kiti svarbūs pareigūnai, sprendę miesto savivaldos reikalus buvo vaitas (*wójt*), jo pavaduotojas - lentvaitis (*lantwójt*) bei jų pagalbininkai - suolininkai (*lawnicy*). Vaitą ir jo pavaduotoją lentvaitį, iš kelių pateiktų kandidatų, remdamasis tuo, kad buvo Varnių savininku rinkosi, o po to tvirtino Žemaičių vyskupas. 1743 m. magdeburgijos aktų knygoje yra minimi vaitas Tadas Steckevičius Tolvaiša ir lentvaitis Jonas Dovydas Šulcas.²¹ Vaitas, lentvaitis, du suolininkai ir raštininkas sudarė atskirą teismą, kuris sprendė miestiečių kriminalines ir smulkias civilines bylas. Suolininkai buvo žemiausia renkama miesto teismo valdininkų kategorija.

Varnių magdeburgijos magistratas vykdė svarbias administracines, ūkines ir teismines funkcijas. Burmistro-tarėjų teismą sudarė burmistras, jo pavaduotojas - viceburmistras, du tarėjai ir raštininkas. Šis teismas sprendė civilines bylas; tai pat į jo aktų knygas buvo įrašomi (aktikuojami) ir tvirtinami pagrindiniai miestiečių teisiniai dokumentai: pirkimo-pardavimo sutartys, testamentai, dovanojimo, įkeitimo ir paskolos raštai, prekybiniai sandėriai ir kt. Burmistro-tarėjų teismas posėdžiavo Varnių rotušėje, kurios pastatas stovėjo, kaip manoma, rytiniame Turgaus aikštės kampe.

Be šio teismo rotušėje atskiroje patalpoje dirbo lentvaičio-suolininkų teismas, taip pat veikė raštinė, archyvas. Ypatingais atvejais, svarbiose bylose burmistro-tarėjų ir lentvaičio-suolininkų teismai posėdžiaudavo kartu. Abu teismai, svarstė ir sprendė bylas remdamiesi ne tik Magdeburgo, bet ir Lietuvos Statutų teise. Sprendimai buvo priimami teisėjų balsų dauguma.

Raštininkas vesdavo magistrato ir miesto teismų posėdžių protokolus, kuriuos vėliau įrašydavo į aktų knygas, taip pat išduodavo teismo sprendimų bei kitų juridinių aktų išrašus bei ištraukas, patvirtintas Varnių miesto herbiniu antspaudu. Apskritai tokių Varnių miesto

---

²⁰ LVIA. F.525. Ap. 8. B. 1485. l. 52v-53.

²¹ LVIA. F. 97 (SA) Ap. 1. B. 15324.

antspauduotų dokumentų Lietuvos ir užsienio archyvuose rasta net 30. Jų chronologinės ribos 1735-1761 m.

Pažymėtina, kad Varnių magistrato paslaugomis XVIII a. labai dažnai naudojosi aplinkinė bajorija. Jie čia aktavo pirkimo-pardavimo, įkeitimo, dovanojimo ir kitus su nekilnojamu turtu susijusius dokumentus. Bajorų archyvai buvo labiau saugomi ir mažiau negu miestiečių nukentėjo nuo gaisrų. Todėl dauguma surastų Varnių miesto antspaudo išliko ant bajorų ūkinių dokumentų.²² Tačiau po to, kai 1764 m. ATR Seimas uždraudė bajorams ir dvasininkams savo dokumentus aktuoti (įrašyti) miestų magistratų knygoje, nerasta nė vieno Varnių miesto raštinės antspaudo rašto.²³

1776 m., kai Seimas priėmė naujus mokesčių nuostatus, dauguma ATR nedidelių valstybinių miestų prarado turėtą savarankiškumą ir pateko seniūnų valdžion. Geresnėje padėtyje atsidūrė privatūs miestai, tokie kaip Varniai, kurių savivaldos likimą turėjo spręsti patys jų savininkai. 1777 m. vasario 3 d. Žemaičių vyskupas Jonas Dominykas Lopacinskis paliko Varniams savivaldos teises, tačiau jas labiau suvaržė ir padarė miestą dar labiau priklausomą nuo vyskupo valdžios.²⁴ Miesto savivaldybės nariai: prezidentas ir viceprezidentas (taip XVIII a. antroje pusėje dažnai vadindavo burmistrus ir viceburmistrus), du tarėjai ir raštininkas nuo šiol turėjo būti tvirtinami vyskupo. Varniai neteko ir savo herbinio antspaudo, kurį turėjo pakeisti vyskupo antspaudu.²⁵ „Sprendimai ir visokie miesto sandoriai turi būti išduodami su mūsų antspaudu“ – rašoma vyskupo privilegijoje.²⁶

1790 m. rugsėjo 7 d. karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio Varniams buvo suteikta atskira prekybinė privilegija, pagal kurią čia buvo galima kiekvieną antradienį rengti kassavaitinius turgus ir tris metines muges (per Užgavėnes, Šv. Petro ir Pauliaus dieną, Šv. Marijos gimimo atlaidų dieną).²⁷ Ketverių metų Seimo (1788-1792) laikotarpiu Varnių gyventojai, norėdami išsivaduoti iš bažnytinės priklausomybės ir pagerinti savo teisinę padėtį, siekė įgyti laisvojo miesto statusą. Jie pasiuntė į Varšuvą pasiuntinį, kuris ten nuvežė miesto senąsias privilegijas ir tikėjosi, kad jas patvirtins karalius. Tam reikalui Varnių miestas pasiuntiniui skyrė 250 auksinų, o iš viso tuometinei savivaldai pertvarkyti 950 lenkiškų auksinų.²⁸ Manoma, kad miestiečiai pagal 1791 m. laisvųjų miestų įstatymą buvo išrinkę net naujas valdžios institucijas. Nepaisant to, Varniai iš Varšuvos laisvojo miesto teisių privilegijos nesulaukė.

²² RIMŠA, Edmundas; *Šv. Jurgis Varnių miesto sfragistikoje ir heraldikoje*// Žemaičių praeitis, 1995, T. 4, p. 35.

²³ *Volumina Legum (VL)* – Petersburg, 1860, T. 7. p.179-180.

²⁴ RIMŠA, Edmundas; *Šv. Jurgis Varnių miesto sfragistikoje ir heraldikoje*// Žemaičių praeitis, 1995, T. 4, p. 33.

²⁵ PERMINAS, Stasys; *Varnių miesto istorijos fragmentai*// Žemaičių žemės žurnalas, 2004 m. Nr. 3. p. 15.

²⁶ LVIA. F.525. Ap. 8. B. 623. l. 6v.

²⁷ MEILUS, Elmantas; *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII a. antroje pusėje – XVIII a.*(Raida, gyventojai, amatai, prekyba) – Vilnius, 1997, p. 162.

²⁸ LVIA. (SA). B. 15138. l. 14-14v.

1795 m. padalinus Abiejų Tautų Respubliką Varniai pateko į Rusijos imperijos sudėtį. XIX a. juose dar kelis dešimtmečius egzistavo ribota savivalda. 1842 m. rusų valdžios nurodymu Žemaičių vyskupo stalo dvarai, tame tarpe ir Varniai, buvo perduoti valstybės išdo žinion. Varniai prarado turėtas miesto teises ir buvo paversti kaimu.²⁹ Panaikinto Varnių miesto savivaldos (magdeburgijos) knygos pateko į Šiaulių apskrities teismo archyvą.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. balanžio 2 d. Rusijos imperatorius Nikolajus I paskelbė įsaką „dėl vakarinių gubernijų centrinių senųjų aktų archyvų Kijeve, Vitebske ir Vilniuje įsteigimo.“³⁰ Remiantis šiuo įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Archyvo išlaidoms iš valstybės išdo buvo skirta 2300 rublių, o jo veiklą kontroliavo Rusijos imperijos liaudies švietimo ministerija.

Šiaulių apskrities teismas, kurio žinioje buvo Šiaulių pilies ir žemės teismų, o taip pat Varnių, Kėdainių ir Joniškio miestų (magdeburgijų) dokumentai, nuo 1853 m. gruodžio mėn. iki 1857 m. gegužės mėn. perdavė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui 322 bylas.³¹ 1853 m. gruodžio 19 d. pirma siunta į Vilnių buvo persiųsta 21 Varnių magdeburgijos knyga.³² Visos gautos aktų knygos buvo įrištos, lapai sunumeruoti, suvarstyti virvele su Vilniaus, Gardino ir Balstogės gubernijų revizijos komisijos smalkos antspaudu.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18243 bylos. Varnių magdeburgijos bylos (21 vienetas) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 15323-15343).³³ Pagal dokumentų pobūdį N. Gorbačevskis visas bylas pavadino Varnių magdeburgijos aktų knygomis. Ankstyviausias dokumentas buvo 1720 m., vėlyviausias – 1775 m. Kiekvienai bylai kataloge suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis. 1884 m. daliai aktų knygų buvo pakeisti viršeliai.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo

²⁹ LVIA. F.1282. Ap. 1. B. 9380. l. 49v.

³⁰ *Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе.* Том XXVII.–Санкт-Петербург; 1853. с. 228-230.

³¹ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923. p. 48.

³² LVIA. F. 594 Ap. 1. B. 664. l. 567-568v.

³³ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита; *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской*– Вильна; 1872, p. 544-545.

arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusias archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdamas šį potvarkį, 1949-1951 m. Varnių magdeburgijos fondui buvo suteiktas Nr. 97 (SA).

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senieji aktai, tame tarpe ir Varnių magdeburgijos fondas. Fondą Nr. 97 (SA) „Varnių magdeburgija“ sudarė vienas apyrašas – tai spausdintinis N. Gorbačevskio Senųjų aktų katalogas, kuris buvo naudojamas kaip apskaitos dokumentas.

1985 m. Lietuvos TSR centriniame valstybiniame istorijos archyve atlikus Varnių magdeburgijos fondo Nr. 97 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad pagal spausdintinį N. Gorbačevskio Senųjų aktų katalogą, bylų grupėje Nr. 15323-15343 faktiškai yra 21 byla. Taigi patikrinimas patvirtino faktinį fondui priklausančių bylų kiekį.

2019 m. naujai sudarius Varnių magdeburgijos fondo Nr. 97 (SA) apyrašą Nr. 1, jame faktiškai yra 21 apskaitos vienetas.

Iš viso Varnių magdeburgijos fonde Nr. 97 (SA) yra 21 apskaitos vienetas, kurių chronologinės ribos 1720-1775 m.

Tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knygų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinėti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti N. Gorbačevskio Senųjų aktų kataloge pastebėtus bylų aprašymo trūkumus ir netikslumus. 2019 m., sudarant naują Varnių magdeburgijos fondo Nr. 97 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslų chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetams.

Sudarytame Varnių magdeburgijos fondo Nr. 97 (SA) naujame apyraše Nr. 1 kiekviena iš 21 į N. Gorbačevskio katalogą įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodytas ir ankstesnis N. Gorbačevskio katalogo numeris.

Fondo Nr. 97 (SA) apyrašą Nr. 1 sudaro tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knygos. Bylų dokumentų chronologinės ribos 1720-1775 m. Seniausioje 1720-1740 m. tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knygoje įrašyta 160 dokumentų.

Tvirtinamieji aktai - tai testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos, prekybiniai sandėriai ir kt. Šie įrašai Varnių magdeburgijos knygose turėjo tokią pat notarinę galią, kaip žemės ar pilies teismų knygose. Didelę vertę turi išlikę testamentai. Jie atskleidžia Varnių gyventojų socialinio-ekonominio išsivystymo ir teisinės kultūros lygį. Einamųjų reikalų aktus sudaro skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt.

Tvarkant Varnių magdeburgijos fondo Nr. 97 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas, nefondinių bylų jame nerasta. Bylos datų, fizinio stovio arba sudėties ypatybės yra nurodytos apyrašo Nr. 1 lentelės pastabų skiltyje. Visi aktų knygose esantys dokumentai parašyti lenkų kalba. Tvarkant pirmą apyrašą, sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 97 (SA) Varnių magdeburgijos knygų apyrašą Nr. 1 įrašyta 21 apskaitos vienetas, kurių chronologinės ribos 1720-1775 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausiasis archyvistas

Aleksandr Baniusevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 97 „ВОРНЕНСКАЯ МАГДЕБУРГИЯ“

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Одним из главных источников исследования истории городов Литвы являются акты и книги городских самоуправлений. В Великом Княжестве Литовском (далее ВКЛ) самоуправление имели только города, получившие Магдебургское право. Его основу составлял сборник германского феодального права, сложившийся в XIII в. в г. Магдебург, ещё называемый „Саксонским зеркалом“ на латинском яз. *Speculum Saxonicum*. Магдебургское право, как одна из наиболее известных систем феодального городского права, стала образцом для образования самоуправлений большинства городов Польши и ВКЛ. Это право давало горожанам некоторую независимость от власти короля, церковных и светских феодалов, отпускало их от несения крестьянских повинностей, предоставляло возможность выбирать городские советы (магистраты), а ремесленникам и купцам создавать профессиональные организации и объединения – цехи и гильдии.

Ворне (на литовском яз. *Варняй*) являются одним из самых древних городков в Жмуди (на литовском яз. *Жемайтия*), имеющим свои традиции самоуправления. Местность на которой расположены современные Варняй в XIII в. называлась Медники (на литовском яз. *Мядининкай*). Во время войн с крестоносцами на этом месте находилась крепость. Впервые в письменных источниках она упоминается в 1314 г в „Хронике земли прусской“ Петра из Дусбурга. В ней описывается поход крестоносцев на Медники и битва у озера Лукстас, в которой немецкие рыцари потерпели поражение.

В 1417 г. решением Констанцкого церковного собора было учреждено Жмудское епископство. Её епископом был консекрирован плебан Виленского кафедрального собора Мацей из Трок. Место для центра епископства выбрал прибывший в Жмудь сам великий князь литовский Витовт. На этих землях не было ни одного города, поэтому великий князь Витовт „в Медникской волости выбрал для города подходящую местность, называемую Ворне, которую назвал Медниками. Это владение на долгие века стало церковной собственностью, принадлежавшей жмудским епископам.

Через Ворне течет речка Варняле. В 1417 г. на правой стороне этой речки был образован центр Жмудского епископства, который назывался Медники. С 1421 г. здесь были построены деревянный кафедральный собор, дома для каноников, сформирована резиденция епископа. В середине XV в. было выкопано новое русло Варняле, соединившее оба конца петли реки, вследствие чего, резиденция епископа с кафедральным собором оказалась на искусственном острове. В 1469 г. при кафедральном соборе была открыта школа.

В 1416 г. на левой стороне речки Варняле была построена одна из первых в Жмуди католических церквей – приходской костёл Св. Александра. При нём был основан городок, который назвали Ворне. Жители этого городка обслуживали нужды епископского двора и капитулы.

Ученые Э. Римша и Э. Мейлус, исследовавшие историю городка Ворне, придерживаются мнения, что такой важный религиозный центр не мог быть основан в неимеющим никаких прав поселении. Так что можно утверждать, что в 1417 г. великий князь Витовт, после крещения Жмуди и учреждения епископства, её столице – Медникам (Ворням), как духовному и политическому центру, предоставил права самоуправления. Хотя и не сохранилось никаких письменных источников, исследователи полагают, что это могло быть Кульмское право. Кульмское право – это свод правовых актов, основанных на привилегиях и грамотах Тевтонского ордена, устанавливающий внутренний порядок самоуправлений городов Пруссии и нормы взаимоотношений их горожан с администрацией ордена.

В 1491 г. жмудский епископ Марцин подтвердил еще великим князем Витовтом пожалованную Медникам (Ворням) грамоту, по которой они получили Кульмское право. Хотя привилегия епископа Марцина не сохранилась, существование этого акта подтверждает список привилегий города Ворне за XV-XVIII вв., составленный в 1791 г., обнаруженный в коллекции документов государственного исторического архива Литвы. В списке упоминается привилегия Марцина 1491 г. в которой он “предоставил Медникам (Ворням) право судиться согласно ранее дарованным привилегиям” – то есть иметь свой суд, независимый от епископского суда.

О деятельности самоуправления города Ворне за XV-XVI вв. почти ничего не известно. Нету сведений и об его актовых книгах и выписях из них, подтверждающих функционирование институций самоуправления. В конце XVI в. Медники были окончательно переименованы в Ворне, а Медниками называли только ту часть города, где находились кафедральный собор, дворцовые резиденции епископа, прелатов и каноников, приют при рохитском монастыре. 20 февраля 1600 г. жмудский епископ Мельхиор Гедройць подтвердил Ворням все полученными ими привилегии. 1621 г. впервые упоминается городской бургомистр Ян Гинтило.

14 марта 1635 г. по просьбе жмудского епископа Ежия Тышкевича король Владислав IV Ваза пожаловал привилегию, которой даровал Ворням Магдебургское право. Эта дата официально считается началом образования в Ворнях самоуправления. С этого времени самоуправление здесь функционировало без перерывов до конца XVIII в., а дарованные городу королевские привилегии, неоднократно подтверждали жмудские епископы. В 1636 г.

это сделал Ежи Тышкевич, в 1670 г. – Казимир Пац, в 1711 г. – Ян Миколай Згерский, в 1737 г. – Иозафат Михал Карп, в 1741 г. – Антоний Доминик Тышкевич, в 1762 г. – Ян Миколай Лопацинский.

В привилегии короля Владислава IV Вазы впервые был представлен и описан рисунок городского герба. Так как сохранилась только копия этой привилегии, в которой нету рисунка Ворненского городского герба, возможно установить только его главные фигуры. Государь записал: „а для большего того города Ворне украшения, жалуем им герб или печать, как здесь, в этой нашей привилегии, нарисован – Святого Георгия на коне со щитом, поражающего копьём поперанного и опрокинутого навзничь конем дракона. Эту печать учреждению (магистрату) позволено использовать во всех публичных делах - на выписях, отрывках и всяких других городских делах и грамотах.“ Предположительно, что на выбор этого герба повлияло то обстоятельство, что Св. Георгий являлся покровителем жмудского епископа Е.Тышкевича.

15 января 1636 г. Жмудский епископ Е. Тышкевич пожаловал Ворням привилегию, актированную в книге Жмудского городского суда, в которой были определены основные положения внутреннего городского управления: порядок выборов чиновников, также указано, что горожанам вверялось вымостить камнем Рыночную площадь, на ней построить ратушу в которой установить часы. Каждый вторник в городе было разрешено торговать и два раза в году проводить ярмарки: в день Св. Петра (29 июня) – недельную, а также в день рождения Пресвятой Девы Марии (8 сентября) – двухнедельную.

В привилегии епископа Е. Тышкевича были также определены правила использования городской земли: “объявляем их [горожан] настоящими владельцами движимой и недвижимой собственности“. Горожане получили право свое имущество продавать, закладывать, оставить по завещанию и др. „сохраняя наше [епископа] прямое владение и их вассалитет“. Ворненские горожане были освобождены от всех повинностей кроме указанной в инвентаре земельной ренты. Они могли купить или продать городскую землю только уведомив магистрат (городской совет) и зарегистрировав сделку в его актовых книгах. Администрация епископского двора следила, чтобы горожане без её разрешения не продавали городскую землю негорожанину и чтобы не было пустых участков. Исходя из этого, можно утверждать, что в Ворне, даже получив Магдебургское право, самоуправление было ограниченным и зависимым от власти епископа.

Положения города Ворне были занесены в инвентарь владений жмудского епископа за 1637 г. Из них становится ясным, что город в то время ещё не имел ратуши, не были заведены и книги магистрата. Для их хранения горожане должны были сделать окованный железом сундук. По инвентарю город Ворне состоял из епископского двора, капитулы с

кафедральным собором и городка с костёлом Св. Александра. В нём было 70 земельных участков с 82 жилыми домами, которые были расположены возле Рыночной площади, Александровской улицы, Крожской и Колтонянской дорог. В документе упоминаются фамилии владельцев всех 82 домов. В то время здесь могло проживать около 500 человек.

В середине XVII в. Рыночная площадь была вымощена полевыми камнями, а возле некоторых домов устроены мостовые с канавами для стока воды. В Ворнях были две корчмы, а во время ярмарок ещё трое горожан дополнительно торговали горячительными напитками. В письменных источниках упоминаются: два бургомистра – Ян Станислович Вольский и Ян Рафанович, а также писарь, купец, столяр, кузнец, кожевенник, гончар, портной и др. ремесленники.

В начале XVII в. Ворне стали ярким центром контрреформации. В 1622 г. здесь была открыта духовная семинария. Каноник М. Даукша в Ворнях подготовил к печати первые изданные в ВКЛ книги на литовском языке: в 1594 г. – „Катехизис“, в 1599 г. – „Постиллу“, а Мацей Стрыйковский, под покровительством епископа Мельхиора Гедройця, написал и издал первую печатную историю Великого Княжества Литовского – “Хроника польская, литовская, жмудская и всей Руси“. Здесь в разное время действовали иезуитский, рохитский, пиарский и миссионерский монастыри. В монастыре рохитов существовал приют, где они лечили и ухаживали за слепыми, глухонемыми, страдающими эпилепсией и венерическими заболеваниями людьми, опекали сирот и рожениц.

В 1655-1656 гг. Ворне очень сильно пострадали от войны Речи Посполитой со шведами, а позже от вспыхнувших моровой эпидемии и голода. Последствия этих трагических событий четко отражены в инвентаре за 1662 г. В нём из 82, в городском инвентаре за 1637 г. упомянутых фамилий горожан, записаны только 23. По его данным в городке было 76 участков, из них 35 застроенных, 14 пустых, 4 застроенных и освобожденных от земельных налогов, 7 со сгоревшими домами и др. По подсчетам историка Э. Мейлуса население города уменьшилось приблизительно на двести человек.

Почти все дома горожан были деревянными, поэтому Ворне часто страдали от пожаров. В 1680 г. вспыхнул огромный пожар, во время которого сгорели 61 жилой дом, ратуша, кафедральный собор и другие здания. Пожар не тронул только южную часть города, костёл Св. Александра и плебанию. В 1680-1691 гг. на средства жмудского епископа Казимира Паца на новом месте в стиле барокко был воздвигнут новый каменный кафедральный собор. В его подвалах похоронены несколько известных жмудских епископов и прелатов. В 1725 г. на месте старого сгоревшего собора построен костёл Св. Троицы.

25 апреля 1703 г. король Август II своей привилегией разрешил в Ворнях каждый четверг проводить торги, на которые разрешено прибыть и зарубежным купцам.

Королевскую привилегию также апробировал (одобрил) жмудский епископ Иероним Кришпин-Киршенштейн.

В начале XVIII в. началась Северная война, потом голод и мор, которые не обошли стороной и Ворне. В 1710 г. из 300, ранее в городке проживавших жителей, осталось только 30. В 1713 г. здесь осталось всего 20 участков, из них только 13 были заселены. Горожане были обязаны в тот год заплатить епископу 147 коп литовских грошей чиншевого налога. Кроме чинша они в государственную казну платили ещё пропинацию или питейный налог. Горожане были освобождены от барщины и других повинностей двору епископа. Их судил отдельный городской суд.

Важным источником для исследования деятельности и функций учреждений самоуправления г. Ворне и их чиновников являются акты книги Ворненской магдебургии, которые хранятся в государственном историческом архиве Литвы. Крайние даты документов этих книг охватывают 1720-1775 гг.

Согласно в 1635 г. пожалованному Ворням Магдебургскому праву в состав его магистрата (городской совет) входили: бургомистр (*burmistrz*), его помощник – вице-бургомистр (*viceburmistrz*), два заседателя (*radcy*) и городской писарь (*pisarz miejski*). Чиновников для магистрата выбирали на местном собрании из ворненских горожан. После избрания они должны были присягнуть. В документах 1720 г. упоминаются члены Ворненского городского совета: бургомистр Анджей Мицевич, заседатели Ежи Кулевский и Ежи Янкевич, писарь Шимон Грабовский.

Другими важными чиновниками, решавшими городские дела, были войт (*wójt*), его заместитель – лантвойт (*lantwojt*) и их помощники - лавники (*ławnicy*). Войта и лантвойта, из нескольких предложенных кандидатов, пользуясь правом владельца города Ворне, выбирал и назначал жмудский епископ. В документах актовой книги магдебургии за 1743 г. упоминаются войт Тадеуш Стецкевич Толвайша и лантвойт Ян Давид Шульц. Войт, лантвойт, два лавника и писарь вошли в состав отдельного суда, который решал уголовные и мелкие гражданские дела горожан. Лавники были судебными служащими низшей категории, которых горожане выбирали.

Магистрат Ворненской магдебургии выполнял важные административно-хозяйственные и судебные функции. Бургомисторский суд состоял из бургомистра, его заместителя - вице-бургомистра, двух заседателей и писаря. Этот суд рассматривал гражданские дела, также в его акты вписывали (актиковали) и подтверждали основные юридические документы горожан: акты купли-продажи, завещания, долговые обязательства, дарственные и квитанционные записи, торговые сделки и др. Бургомисторский

суд заседал в Ворненской ратуше, которая стояла, предположительно, в восточном угле Рыночной площади.

Кроме этого суда в ратуше в отдельном помещении работал войтовско-лавничий суд, также находилась канцелярия, архив. В особых случаях, при рассмотрении особо важных дел, бургомисторский и войтовско-лавничий суды заседали вместе. Оба суда при рассмотрении и решении дел применяли не только Магдебургское право, но и статьи Литовских Статутов. Решения принимались большинством голосов судей.

Писарь вел протоколы заседаний магистрата и городских судов, которые позже вносил в акты книги, выдавал копии и выписи судебных решений и других юридических актов, которые подтверждал гербовой печатью г. Ворне. В литовских и зарубежных архивах обнаружено 30 документов подтвержденных Ворненской гербовой печатью. Их крайние даты 1735-1761 гг.

Следует отметить, что в XVIII в. услугами Ворненского магистрата очень часто пользовалось окрестное дворянство. Они здесь актиковали акты купли-продажи, залоговые записи, дарственные, завещания и другие с недвижимым имуществом связанные документы. Дворянские архивы лучше сохранились и меньше чем городские пострадали от пожаров. Поэтому большая часть уцелевших Ворненских городских печатей сохранилась на дворянских документах хозяйственного характера. После того, как в 1764 г. Сейм Речи Посполитой запретил дворянам и духовенству актировать (вписывать) свои документы в книги городских магистратов, не найдено ни одной грамоты, подтвержденной печатью Ворненской городской канцелярии.

В 1776 г., когда Сейм принял новые положения о сборе налогов, много небольших государственных городов Речи Посполитой лишились своей самостоятельности и стали зависимыми от власти старост. В лучшем положении оказались частные города, такие как Ворне, судьбу самоуправления которых, решали сами их владельцы. 3 февраля 1777 г. жмудский епископ Ян Доминик Лопацинский оставил Ворням права самоуправления, но их сильно ограничил и город сделал ещё более зависимым от епископской власти. Членов городского самоуправления: президента и вице-президента (так во второй половине XVIII в. часто называли бургомистров и вице-бургомистров), двух заседателей и писаря с этого времени должен был утверждать епископ. Ворне лишились и своей гербовой печати, которую должны были заменить печатью епископа. „Решения и всякие городские сделки вверено выдавать с нашей печатью“ - написано в привилегии епископа.

7 сентября 1790 г. король Станислав Август Понятовский пожаловал Ворням отдельную торговую привилегию, согласно ей каждый вторник здесь было разрешено

торговать и три раза в году проводить ярмарки: на Заговенье, в день Св. Петра и Павла, , а также в день рождения Пресвятой Девы Марии.

Во время деятельности Четырёхлетнего Сейма (1788-1792) Ворненские горожане, чтобы освободиться от церковной власти и улучшить свои права, стремились получить статус вольного города. С этой целью они послали в Варшаву своего посланника, который имел при себе старинные городские привилегии, и надеялись, что король их утвердит. Для этой поездки город выделил посланнику 250 злотых, а для переустройства всего местного самоуправления 950 польских злотых. Существует предположение, что горожане по закону 1791 г. о вольных городах даже выбрали новые институции власти. Несмотря на это, Ворне из Варшавы так и не получили привилегию прав вольного города.

В 1795 г. после раздела Речи Посполитой Ворне вошли в состав Российской империи. В XIX в. в них ещё несколько десятилетий существовало ограниченное самоуправление. В 1842 г. решением русской власти столовые имения жмудского епископа, в том числе и Ворне, были переданы в ведение государственной казны. Ворне потеряли статус города и стали селом. Книги упраздненной Ворненской магдебургии были переданы в архив Шавельского уездного суда.

II. СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

2 апреля 1852 г. император России Николай I издал указ „об учреждении в Киеве, Витебске и Вильно центральных архивов древних актов“. Согласно этому указу, в Виленском центральном архиве древних актов, которое курировало министерство народного просвещения Российской империи должны были быть собраны все документы, составленные до 1799 г. Директором архива был назначен Никита Горбачевский. Для нужд учреждения из государственной казны выделено 2300 рублей.

Шавельский уездный суд, в ведении которого находились документы Шавельского городского и земского судов, а также Ворненской, Кейданской и Янишкской магдебургий с декабря 1853 г. по май 1857 г. передал Виленскому центральному архиву древних актов 322 дела. 19 января 1853 г. первой посылкой в Вильно было выслано 21 книга Ворненской магдебургии. Все актовые книги были в переплёте, с пронумерованными и прошнурованными листами, каждая подтверждена сургучёвой печатью ревизионной комиссии Виленской, Гродненской и Белостокской губерний.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. Ворненская

магдебургия в каталоге проходила как отдельная группа дел, имевшая 21 единицу (Гор. № 15323-15343). По виду документов Н. Горбачевский все дела назвал актовыми книгами Ворненской магдебургии. Самым древним являлся документ с 1720 г., самым поздним с 1775 г. Каждое дело в каталоге получило инвентарный номер, были указаны хронологические рамки документов и количество листов. В 1884 г. нескольким актовым книгам поменяли обложки.

В XX веке прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение Центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание в 1949–1951 гг. фонду „Ворненская магдебургия“ был присвоен № 97.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонд Ворненской магдебургии. В фонде № 97 как опись № 1 использовался печатный каталог Н. Горбачевского.

В 1985 г. в центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 97 „Ворненская магдебургия“. Её результаты подтвердили наличие 21 единицы в группе дел печатного каталога Н. Горбачевского № 15323-15343 (21 единица хранения), который использовался как документ учёта описи № 1.

После составления в 2019 г. новой описи № 1 фонда № 97 „Ворненская магдебургия“ в ней было учтено 21 единица хранения.

Итого в фонде № 97 „Ворненская магдебургия“ имеется 21 единица хранения, хронологические рамки которых 1720-1775 гг.

Первая опись фонда № 97 „Ворненская магдебургия“

Недостатки и неточности в описании дел печатного каталогов Н. Горбачевского явились стимулом для исследований Древних актов. При составлении в 2019 г. новой описи № 1 фонда № 97 „Ворненская магдебургия“ были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. фондирование;

3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 97 „Ворненская магдебургия“ имеется в наличии 21 единица хранения. Все дела в новосозданной описи № 1 получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые шифры каталога Н. Горбачевского.

Опись № 1 фонда № 97 состоит из актовых крепостных и поточных книг. Крайние даты документов 1720-1775 гг. В самой древней актовой крепостной и поточной книге Ворненской магдебургии за 1720-1740 гг. имеется 160 документов.

Крепостные акты - это завещания, акты купли-продажи, долговые обязательства, квитационные и дарственные записи, торговые сделки и пр. Записи, внесённые в книги Ворненской магдебургии, приравнивались актам, имевшим нотариальную силу, как и в книгах земского и гродского судов. Особенно большую ценность представляют завещания. Они наглядно отражают социально-экономическое развитие Ворненских горожан и уровень их правовой культуры. Поточными актами являются жалобы, заявления, вызовы в суд, свидетельства возных о вручении вызовов в суд, обдукции, акты ввода во владения и осмотра места преступления и пр.

При составлении описи № 1 фонда № 97 „Ворненская магдебургия“ нефондовых дел в ней не обнаружено. Особенности дат документов, физического состояния и состава дела указаны в таблице первой описи, в колонке „примечания“. В актовых книгах все документы написаны на польском языке. В новоусовершенствованной описи № 1 также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 97 „Ворненская магдебургия“ имеется 21 единица хранения, хронологические рамки которых 1720-1775 гг.

Отдел распространения информации
старший архивист

Александр Банюсевич